

throughout the country, from the Black Sea to the borders with Belarus. In the Final Palaeolithic period the north of Ukraine belonged to the Baltic cultural and historic province which is presented in Polissya region by the sites of Krasnolissya and Sviderian cultures. In the north coast of the Black Sea, Osokorivka and Shan-Koba cultures have developed on the base of epi-Gravettian.

Phases of the development of the Late Palaeolithic in Ukraine correspond to the chronological stages of the Upper Palaeolithic of the Central and the Western Europe. Cultural phenomena of the Palaeolithic of Ukraine are essential parts or local versions of the general European Upper Palaeolithic unities. On the whole, the Upper Palaeolithic in Ukraine in cultural and historic respect is an integral part of this epoch in Europe.

М.І. Ніколаєв

СИНХРОНІЗАЦІЯ ЕПОНІМНОГО ЛІТОЧИСЛЕННЯ ТА ПРОСОПОГРАФІЯ ОЛЬВІЇ IV—I ст. до н. е.

На ґрунті синхронізації епонімного літочислення викладено методику просопографічних досліджень (зокрема, датування) написів Ольвії IV—I ст. до н. е. і наведено приклади її застосування.

К л ю ч о в і с л о в а: Ольвія, просопографія, лапідарні написи, датування, реконструкція, синхронізація епонімного літочислення.

Допоміжна історична дисципліна — просопографія — визначається нині як вивчення історії груп населення (Петрова 2004; Старовойтенко 2006). Стосовно Ольвії завдання просопографії полягає у виявленні етнічних і соціальних прошарків і наступному аналізі їхніх взаємин. Нині переважають розробки, присвячені аналізу етнічного складу населення Ольвії (Книпович 1956; Белецкий 1958; Виноградов 1981; Крапівіна 1994; Кожокару 2004; Соґокаґу 2004). Родове ж ототожнення — безумовно, тільки осіб аристократичних кланів, імена яких трапляються в лапідарних написах, можливе лише на ґрунті репрезентативних матеріалів, здійснене лише деякою мірою. Останнім часом опубліковано низку досліджень щодо родового складу ольвійської громади перших століть н. е. (Карышковский 1993; Ivantchik, Kravivina 2007). Проте елітним родам догетської Ольвії присвячені лише окремі міркування і зауваження в працях Б.М. Гракова, А.О. Білецького, Ю.Г. Виноградова, В.І. Денисової, В.В. Латишева, Н.О. Лейпунської, А.С. Русяєвої та ін.

Метою цієї публікації є стислий виклад розробленої автором методики просопографічних досліджень (зокрема датування) написів Ольвії IV—I ст. до н. е. на підставі синхронізації (у

першому наближенні) епонімного літочислення (Николаев 2008; 2008а; 2008б; 2009; 2009а; 2009б), а також розглянуто приклади її застосування.

Базою для створення методики є комплексне дослідження (з позицій математики і хронографії, генеалогії та просопографії) каталогу громадян IOSPE 201 і 75-ти персоніфікованих написів догетської Ольвії. Каталог IOSPE 201 визнано в останні десятиліття діахронним документом — списком жерців храму Аполлона (Крыжицкий и др. 1999, с. 421). Цей документ містить перелік імен і патронімів — епонімів Ольвії, які щорічно змінювалися протягом більше ніж 300 років. З огляду на те, що в каталозі згадуються імена, які трапляються в інших лапідарних написах Ольвії (і/або імена родичів — сучасників, прашурів і нащадків), автором реалізована відома ідея використання списку для датування інших написів, аналогічно, приміром, мілетському епонімному каталогові (Скржинская 2000, с. 46). Для досягнення цієї мети треба було виконати синхронізацію, тобто прив'язати каталог до сучасного літочислення, що пов'язано в цьому разі з просопографічними дослідженнями.

Коротко розглянемо стан просопографічних досліджень догетської Ольвії, що передують виконаній автором роботі. Тут слід зауважити, що

© М.І. НИКОЛАЄВ, 2010

спроби використати каталог IOSPE 201 для датування написів догетської Ольвії йшли майже паралельно з дослідженням цього документа. В його аналізі виразно виділяються два етапи. Перший пов'язаний з В.В. Латишевим: з факту збігу імен вчений зробив висновок про синхронність каталогу й значної групи написів. Приміром, припущення про те, що Діонісій Агрота, епонім з каталогу IOSPE 201, є батьком Агрота і Посідея Діонісіїв з присвяти IOSPE 189, згодом сприйняли інші вчені (Граков 1939; Белецкий 1968, с. 17). Таке датування, однак, має одну загальну проблему — воно не враховує діахронний характер каталогу. Відтак, хронологічно поєднуються і сам епонімний каталог, і написи IOSPE 32, 76, 179, 180, 187—189; НО 28+29+123+IOSPE 240, НО 68, 70, 71, комплексний аналіз просопографії написів підмінюється довільним «приписуванням» родинних зв'язків, а наявні палеографічні невідповідності ігноруються. Протягом тривалого часу над цим документом домінував авторитет В.В. Латишева. Проте деякі дослідники, ймовірно інтуїтивно, відчували хибність позиції вченого, та не могли здолати її через брак відповідних матеріалів. Приміром, публікуючи присвяту НО 71, А.О. Білецький вказував на збіг деяких імен у каталозі та в цьому написі. Але він зауважив, що «ми не беремо на себе сміливість стверджувати на підставі збігу декількох імен, що згаданий каталог (IOSPE 201) хронологічно близький до пам'ятки, що публікується» (Белецкий 1968, с. 17). Так само стосовно напису будівельників стін вказано, що імена Феокл Аристонів і Нікострат Нікоклів також є в каталозі епонімів, однак цей каталог належить до пізнішого часу (Денисова 1982).

Якісно новий етап в інтерпретації каталогу IOSPE 201 розпочався у 1980-і рр. З'явилися припущення (Карышковский 1978; Виноградов 1981; Рубан 1982) про діахронний характер цього документа. Відзначимо обґрунтоване зауваження В.В. Рубана, що початок ведення каталогу мав збігатися з датою демократичного перевороту в Ольвії. Лише в останні роки (Крыжицкий и др. 1999, с. 421) остаточно прийнято вважати, що ця пам'ятка є діахронним переліком жерців храму Аполлона — епонімів. З огляду на це, велика праця (Яйленко 1985; 1987), ігноруючи тогочасні дослідження, втратила нині сенс у частині датування догетських написів. На жаль, інтерпретація каталогу як синхронного документа трапляється й нині. За приклад наведемо датування декрету на честь Протогена початком II ст. до н. е., що закін-

чується словами: «і Геросона, згаданого в каталозі, вважати сином, а не батьком Протогена» (Андреева 2004, с. 102). І це попри те, що автор не могла не знати про знахідку постаменту пам'ятника (Русяева, Крапивіна 1992, с. 17), встановленого в першій чверті II ст. до н. е. Євніком Євдоровим, одним з онуків Протогена (див. нижче).

Але головне: переконливі свідчення про діахронний характер каталогу так і не стали основою для вибудови синхронізації ольвійського літочислення, оскільки, ймовірно, взяв гору традиційний погляд про відсутність відповідних хронологічних реперів (Скржинская 2000, с. 46), аналогічних, приміром, відомому факту виконання посади епоніма Александром Македонським у Мілеті в 333 р. до н. е.

Оскільки ми підійшли до найважливішої проблеми про обов'язкову наявність хронологічних реперів для синхронізації літочислення, слід розглянути питання про датовані написи догетської Ольвії. Традиційний погляд (Андреева 2004) про датовану пам'ятку зі згадкою афінського скульптора Праксителя (IOSPE 271) переконливо спростований (Денисова 1982), до чого варто лише додати, що відомо п'ять(!) скульпторів на ім'я Пракситель (Чубова, Конькова, Давыдова 1986, с. 152), які працювали в VI ст. до н. е. — I ст. н. е. Що стосується «датованого» напису НО 65 з сигнатурою скульптора Стратоніда, ми приєднуємося до аргументів про те, що відома раніше фрагментована сигнатура з Афін зі згадкою, можливо, цього скульптора, датується як «раніше за Александра Македонського» (Денисова 1982, с. 98). Відтак, лапідарна епіграфіка догетської Ольвії представлена єдиною датованою пам'яткою — присвятою ставленика Мітрідата VI Євпатора Діогена Тієєва, виданою у 220 р. ери царів Понта і Віфінії, себто у 78/77 р. до н. е. (Крапивина, Диатроптов 2005).

Поза тим, є група написів, у датуванні якої на підставі різних непрямих міркувань передбачаються досить вузькі хронологічні межі. Це, приміром, припущення (Русяева 1992, с. 59) про встановлення присвяти Зевсові Сотеру (НО 71) на честь порятунку від македонської навали і гіпотеза (Денисова 1982) про віднесення напису будівельників стін до подій Зопіріонової облоги. Досить вузькі хронологічні межі встановлені також для декрету на честь Каллініка — IOSPE 25+31 (Виноградов, Карышковский 1982; 1983). До наукового обігу введено графіті Нікофана Адрасова, що відноситься до подій македонської облоги

(Виноградов, Головачева 1990). Таким чином, перерахована група написів (до речі, досить змістовна в частині просопографії) за припущенням дослідників концентрується навколо подій 331/330 р. до н. е.

Крім того, є написи, приміром, декрет на честь синів херсонесита Аполлонія або декрет про жертвоприносини, що датуються відносно вузько, відповідно, другою половиною й останньою чвертю III ст. до н. е. (Виноградов 1989, с. 209). Почесний декрет із Дельфів на честь Діонісія Діонісієва датується 263—260 рр. до н. е. (Fraceliere 1928), а декрети з Делоса (IG 813, 814) на честь Посідея Діонісієва та Діодора А(г)рота — початком II ст. до н. е. (Граков 1939, с. 258). На підставі досліджень ділянки Р-19 обґрунтовано досить вузькі часові межі декрету на честь амісенського кібернета (IOSPE 35) — раннє I ст. до н. е. (Крапивина 2003). Слід відзначити ідею Н.О. Лейпунської про те, що випуск написів з приводу зведення стін збігається з віхами військової та політичної історії Ольвії, а також обґрунтовані нею доволі вузькі хронологічні межі написів зі згадкою двох(!) осіб на ім'я Посідей Діонісієв, які доводилися один одному дідом і онуком (Лейпунська 1990). Безумовно, унікальний шрифт декрету на честь Протогена і відсутність достовірної інформації про навколишні племена не дозволяють встановити для нього вузьку хронологію, однак дослідники визначили дату цього документа як 250—180 рр. до н. е. (Крижицький, Крапивина, Лейпунська 1994, с. 38). Формуючи хронологічні репери, не слід забувати про датовані здебільше в досить вузьких межах (10—30 років) численні монети Ольвії, які надають можливості зіставити їхні легенди з іменами епонімів з каталогу.

Таким чином, можна стверджувати, що деяка частина написів догетської Ольвії датована (принаймні, на рівні гіпотез) у межах максимум ± 5 —20 років, і нині накопичено значний обсяг просопографічного матеріалу, що, однак, не зведений в єдину систему. Тож постала необхідність створення узагальненого просопографічного дослідження та розгляду матеріалу з єдиних позицій. Поставивши таке завдання, автор, спираючись на доробок попередників, намагався вивільнити цей матеріал від деяких традиційних догм. Також прийнято, що каталог епонімів містить інформацію про генеалогію та хронологію основних родин Ольвії IV—I ст. до н. е., тобто є базовим для вивчення основ просопографії догетської Ольвії. Таке підґрунтя цього дослідження.

Отже, подавши каталог IOSPE 201 у вигляді математичної конструкції — матриці — та прийнявши на ґрунті відомих досліджень приблизний хронологічний діапазон його початку та закінчення (Карышковский 1978; Рубан 1982; Виноградов 1989, с. 221; Русяева 1992, с. 209; Крапивина 2003; Крапивина, Диатроптов 2005), а також виявивши відносно точні хронологічні репери в уцілілій частині каталогу — рік Клеомброта Пантаклова та «рік Аполлона» (Николаев 2008а, с. 28), з'явилася можливість у першому наближенні пов'язати ольвійське епонімне й сучасне літочислення, вибудувавши модель на основі математичної задачі лінійного програмування (Корн, Корн 1977, с. 336). Модель побудована так, що безліч можливих її варіантів синхронно зміщують дати початку/завершення ведення каталогу, практично не змінюючи хронологію збереженої його частини (Николаев 2009). У монографії автора (Николаев 2008а) розглядається один із варіантів синхронізації («серединний»). Відзначимо, що прийняті спочатку досить умовні репери надалі підкріплені виявленою в каталозі інформацією. Так, розрахунки підтвердили гіпотези А.С. Русяєвої та В.І. Денисової про випуск присвяти (НО 71) і напису будівельників стін у зв'язку з Зопіріоною облогою. Крім того, епонімат 329+2 р. до н. е. Каллініка Філоксенова, ймовірно брата знаменитого Каллініка Євксенова з декрету (IOSPE 25+31), підтверджує гіпотезу про його лідерство в рік облоги Ольвії. Також виявлена інформація про подальшу радикальну демократизацію (досить короткочасну) суспільства. Йдеться про групу епонімів, імена яких не можна віднести до елітарної частини суспільства, що може підкріплювати відому інформацію Макробія: *«перебуваючи в облозі Зопіріоном, борисфеніти... дали права громадянства іноземцям...»* (Macr. Sat. I, 11, 33). Вірогідно, в каталозі епонімів також знайшов відображення й договір про ісополітію Ольвії з Мілетом (Николаев 2008а, с. 209). Вирішальним чинником для синхронізації другого стовпчика каталогу епонімів виявився прикметний збіг із традиційним датуванням декретів (Fraceliere 1928) IOSPE 76, IG 813, 814 і ін. Окрім того, виявлено низку нумізматичних відповідностей, що підтверджують вірогідність синхронізації епонімного літочислення в першому наближенні.

Одночасно вивчалися імена й патроніми каталогу та 75-ти написів з позицій генеалогії та просопографії, внаслідок чого було підтверджено, що цей документ містить пе-

Рис. 1. Фрагмент напису НО 168

релік осіб, які відносяться переважно до кількох знатних родів. Були вибудовані фрагменти родоводу гілок Діонісіїв, Леократидів—Євресибіадів, Пантаклів—Клеомбротів, Аристократидів, Протогенів—Геросонів—Геродорів і Нікератів. Також була окреслена низка родів «другого ешелону»: Агатинів, Адрастів, Аристократидів—Сократидів, Батаків, Боспорихів, Каллініків, Мосхів, Нікоклів, Педієїв, Евримонів і ін. Дослідження виконувалися за допущення, що особи, згадані в каталозі епонімів та інших епіграфічних пам'ятках IV—I ст. до н. е., за збігу їхніх імен і патронімів, тотожні. Зіставлення тотожних імен (і/або імен родичів у декількох поколіннях), наявних у синхронізованому каталозі, і персонажів написів дозволило на основі методу лічби поколінь (Бикерман 1975, с. 57) розрахувати відносно точні хронологічні періоди діяльності персонажів 75-ти написів, тобто датувати їх, а також віртуально розставити в хронологічному порядку (Николаев 2008а, приложение 3). Обґрунтуванню дат (по кожному з написів) присвячена головна частина монографії автора.

Важливо вказати, що більшість виконаних уточнень дат написів укладається в межі, встановлені вченими. Що ж до проблеми про огріхи розрахунків, то варто розрізняти похибки в синхронізації та похибки в датуванні написів на її ґрунті (тут ми враховуємо цілком слушне зауваження С.Д. Крижицького про недоцільність надмірного захоплення математичними розрахунками в історичних дослідженнях). Отже, похибка синхронізації за всіллим фрагментом першого стовпчика каталогу, на думку автора, не перевищує ± 2 роки, дещо зростаючи для другого й третього стовпчиків. Що стосується дат написів, виконаних на підставі синхронізованого каталогу, то найбільшою те-

оретично можливою похибкою є ± 30 років. Це означає, що якийсь епонім (для якого в каталозі відсутні будь-які інші дані про його предків, сучасників і нащадків) займав посаду замолоду, але видав напис на старості (через 30 років), або навпаки, замолоду відзначений у написі, а виконував посаду епоніма на старості. Однак для датування написів, що мають епонімну формулу « $\epsilon\rho\omega\mu\acute{\epsilon}\nu\omicron\upsilon\ldots$ » (чи « $\dots\text{Απόλλωνι Δελφινίωι } \epsilon\rho\eta\sigma\alpha\mu\acute{\epsilon}\nu\omicron\varsigma$ ») або репрезентативну добірку, похибка орієнтовно не більша за $\pm 3\text{--}10$ років. Зазначимо, що інформація про головні роди Ольвії має властивості відносної репрезентативності. Особливий інтерес для датування становлять написи, які містять списки імен представників різних кланів.

У процесі дослідження створювалася та вдосконалювалася методика ототожнення персонажів, а саме за сукупністю критеріїв, за якими особа епіграфічного напису зараховується до якогось роду. Зауважимо, що ця методика, як і інші просопографічні інструменти, не універсальна і придатна тільки для Ольвії IV—I ст. до н. е., хоча принципи, закладені в її основу, безумовно, універсальні. Важливим обмеженням методики є також те, що вона стосується тільки ототожнення групи елітних кланів Ольвії.

Як вказувалося, віднесення персонажа напису до того чи іншого роду виконується на підставі комплексного підходу, але одним з найважливіших критеріїв тут є характерне родові ім'я (Николаев 2008а, приложение 5), що, на нашу думку, є наслідком неухильно дотримуваної традиції успадкування першим онуком імені діда. Приміром, проблема широких хронологічних меж у датуванні присвят Посідея Посідеєва — IOSPE 77, 78, 168, 670—672 (Русяева 1996) долається тим, що на фрагменті стемми Діонісіїв помітно не менше двох осіб з таким ім'ям (Николаев 2008а, с. 189—198). На основі характерних родових імен роду Протогенів—Геросонів—Геродорів також обґрунтовано, що жрець-епонім Геродор з декрету на честь Протогена є його брат; це підтверджено надалі епонімними квотами (див. нижче). Існувала й традиція (однак, не дуже строга) називати дітей співзвучними іменами. Так, жерця-епоніма на ім'я Πλειστάρχος з декрету на честь Протогена віднесено до роду Нікератів на підставі співзвучного й унікального для Ольвії імені Πλειστόναξ Νικηράτου (епонім 322 р. до н. е.). В Ольвії також виявлено стійку традицію призначення на вищі посади родичів, що є одним з аргументів в ототожненні персонажів епіграфічних пам'яток. Тут показова реконструкція

(Николаев 2008а, с. 143—155) родинних зв'язків членів колегії Семи (IOSPE 76).

При ототожненні осіб важливе значення мають характерні для Ольвії або рідкісні імена (Кожокару 2004; Sojocaru 2004). Наприклад, досить імовірно, братами є будівничий стіни Λάμπων Πεδιέως (Денисова 1982) і епонім 336 р. до н. е. Ζώϊλος Πεδιέως, а також зрадник, що подарував коня Зопіріону, Νικοφάνης Ἀδράστου, і епонім 351 р. до н. е. Ἐπίκουρος Ἀδράστου і ін. Виявлена також унікальна? особливість каталогу IOSPE 201 — епонімні квоти, яка полягає в тому, що представникам різних кланів виділялася певна кількість років, упродовж яких вони могли кілька разів виконувати епонімну посаду. Це дозволяє в деяких випадках обґрунтувати родові ототожнення персонажів. Також з'ясувалося, що розташування імен у каталозі епонімів відповідає закону генеалогії про 30-річний період діяльності покоління. Тут зіставлення очікуваного (обчислюється за роками виконання епонімної посади предками та нащадками персонажа) й фактичного (за каталогом IOSPE 201) строку виконання епонімної посади дозволяє, у випадку репрезентативності матеріалів, вирахувати навіть приблизний вік епоніма. Так, обґрунтовано, що діапазон активної діяльності Євніка Євдорова (Русяєва, Крапівіна 1992), онука Протогена (IOSPE 32), припадає на 211—181 рр. до н. е., а фактичне виконання ним епонімної посади в 184 р. до н. е. означає, що в цей час він був уже похилого віку (Николаев 2008а, с. 113).

Дослідженням щодо родового ототожнення осіб встановлено важливу просопографічну основу ольвійської лапідарної епіграфіки: близько 93 % персоніфікованих написів догетської Ольвії згадують представників п'яти головних кланів. Зокрема, аналіз 75-ти лапідарних написів V—I ст. до н. е. демонструє таку ситуацію. Представники роду Діонісіїв згадуються в 37 % написів: НО 30, 58, 68, 70, 124?, 167?, 168; IOSPE 35, 77, 78, 168, 186, 189, 192?, 201, 210, 216, 226?, 320?, 670, 671, 672; IG 813, IG 814 (Fraceliere 1928; Толстой 1953, № 14; Дашевская 1960; Денисова 1982; Лейпунська 1990); Леократиди—Євресібіади — в 17 %: НО 65, 71, 76, 113, 168; IOSPE 172?, 187, 201, 209? (Соломоник 1958; Виноградов 1989, с. 135, 147; Русяєва, Крапівіна 1992); Пантакли—Клеомброди (з урахуванням відгалужень роду в II ст. до н. е.) — в 12 % написів: НО 58?, 24?, 125; IOSPE 160, 179, 180, 188, 201 (Русяєва, Крапівіна 1992; Николаев 2008); імена Аристократидів — у 12 %: IOSPE 24?, 32, 166?, 201; НО 31?, 67, 72 (Денисова

1982; Виноградов 1984); Протогени—Геросони—Геродори — в 9 %: IOSPE 32, 33?, 76, 201; НО 59? (Русяєва, Крапівіна 1992). Це дозволяє стверджувати, що одним з найважливіших критеріїв у ототожненні персонажів є обмеженість числа елітних родів Ольвії.

Надалі критерієм для віднесення осіб до того або іншого роду слугує також періодичне піднесення/падіння окремих кланів у певний час і їхнє внутрішньополітичне протистояння, яким супроводжується фактично вся догетська історія Ольвії. Наприклад, автором обґрунтовані деякі нові факти: вигнання (або виїзд?) на межі V—IV ст. до н. е. Аристократидів — наймогутнішого роду, з якого, можливо, походив тиран(?). Близько 344 р. до н. е., згідно з каталогом, Аристократиди повернулися до Ольвії. Відзначено факт об'єднання кланів Аристократидів і Діонісіїв—Леократидів—Євресібіадів перед македонською навалою, а потім якийсь час їхнє доволі мирне співіснування. Близько 270—260 рр. до н. е. стався конфлікт кланів і вигнання Діонісіїв—Леократидів—Євресібіадів. Тріумф Аристократидів стався близько 260—230 рр. до н. е. Але надалі, близько 230 р. до н. е., переможне повернення вигнанців призвело до зникнення Аристократидів з політичного та релігійного життя поліса. Ці факти є вирішальними, наприклад, у подоланні альтернативи при датуванні присвяти сігонів (НО 72), голова якої, Феокл Фрасидамів, відноситься до роду Аристократидів (Николаев 2008а, с. 120).

Переконливою ілюстрацією факту обмеженої кількості знатних родів, себто на користь тези про «вузьке коло осіб, з яких формувалися ольвійські епоніми й магістрати» (Карьшковский 1978, с. 82), є знахідки на ділянці Р-19 (Русяєва, Крапівіна 1992): тут маємо п'ять написів, з яких чотири належать до родів Леократидів—Євресібіадів, Пантаклів—Клеомбродів і Протогенів, а п'ятий не персоніфікований. Через це теоретично можливе розмаїття імен, представлених, наприклад, у словнику F. Dornseiff und V. Hansen, в Ольвії, завдяки характерним родовим іменам, фактично не реалізується, а спроба реконструювати фрагментовані імена (без належних аргументів) є суто ó σχολαστικισμός, оскільки до двох-трьох вілілних літер можна підібрати якесь відповідне ім'я або патронім. Такі приклади є в реконструкції ольвійських лапідарних пам'яток (див. нижче).

Розглянемо кілька прикладів застосування запропонованої методики для реконструкції і датування написів догетської Ольвії, зокрема в зіставленні її з традиційними методами. Вони

Рис. 2. Фрагмент напису НО 71

не відображені в монографії автора і є подальшим розвитком методики.

1. У 2003 р. в Ольвії знайдено уламок мармурового надгробка з рельєфом і написом (Дятроптов 2006). Фрагмент напису, що містить у двох рядках імена Ἐκατωνύμου τοῦ Νικ[...] та Ἐ[ρ]μ[ο]λάιου τοῦ Μητρο[...], з позицій ольвійської ономастики, приблизно реконструйований як Ἐκατωνύμου τοῦ Νικ[ηράτου]?, Ἐρμολάιου? τοῦ Μητροδώρου? — Гекатеоніма, сина Нікерата?, і Гермолая, сина Метродора(?). Напис датовано за палеографією та особливостями рельєфу раннім III ст. до н. е.

Розглянемо цей напис з позицій просопографії. По-перше, наявність на надгробку рельєфа афінської роботи, що є досить дорогим витвором, дає стверджувати, що він належав ольвійській еліті, а це дозволяє скористатися нашою методикою. Встановлене Д.П. Дятроптовим датування напису показує, що слід зосередитися на першому стовпчику каталогу IOSPE 201, що відноситься до другої половини IV — раннього III ст. до н. е. На підставі характерного родового імені Ἐκατωνύμος патронім небіжчика в першому рядку напису відновлюємо як Νικ[οκλέους], що притаманне роду Нікоклів. Цей рід представлений в епонімному каталозі такою інформацією: 348 р. до н. е. — Νικοκλῆς Ἐκατεωνύμου, 304 р. до н. е. — Νικόστρατος Νικοκλέους. Видно, що ім'я й патронім епоніма 348 р. до н. е. Νικοκλῆς Ἐκατεωνύμου є дзеркальним відбитком відновлюваного імені персонажа досліджуваного напису Ἐκατωνύμος Νικ[οκλέους?], а хронологічні відповідності дають визначити Νικοκλῆς Ἐκατεωνύμου і покійного Ἐκατωνύμος Νικ[οκλέους?], відповідно, як батька та сина. Тоді епонім 304 р. до н. е. Νικόστρατος Νικοκλέους є його рідним молодшим братом. Хронологія активної діяльності Ні-

кострата Нікоклова, епоніма й одного з будівничих стін, досліджена автором (Николаев 2008а, с. 48), і встановлено, що Нікострат Нікоклів у 304 році до н. е. вже був похилого віку. Можна стверджувати, що активна діяльність старшого брата на ім'я Гекатеонім припадає, принаймні, на рік раніше: 334—304 рр. до н. е., і надгробну плиту йому встановили, очевидно, на рубежі IV—III ст. до н. е. або в ранньому III ст. до н. е. Таким чином, розглянутий надгробок є вже третім написом зі згадкою Нікоклів — одного з родів «другого ешелону», розквіт якого припадає на останню третину IV — ранне III ст. до н. е. Якщо стосовно першого персонажа надгробного напису не виникає сумнівів у правильності його ототожнення з родом Нікоклів, то про другу особу ономастика й просопографія дають дуже мало інформації.

2. Фрагментована присвята НО 168 (рис. 1). У публікації дослідники вказали, що це список імен, а також відзначили композиційну подібність її до напису НО 71 (рис. 2) і датували кінцем IV — початком III ст. до н. е. Перший рядок відновлено як Λεωκράτης. У 1975 р. підтверджено датування напису й прочитання першого рядка, а також подано передбачуване відновлення імен у наступних рядках (Белецкий 1975), що й розглянемо тут. Досить переконливе відновлення першого рядка як [ἰε]ρεῖς Λεω[κρατίδα] оперте на абсолютну аналогію з синхронною пам'яткою НО 71, де верхній рядок читати як [ἰε]ρεῖς Εὐρησιβ[άδα] запропонував Ю.Г. Виноградов (Виноградов 1989, с. 149).

На основі синхронізації каталогу епонімів і зіставлення тотожних імен автор встановив, що дата присвяти НО 71 тягнє до 327—322 рр. до н. е. (Николаев 2008а, с. 50—56). Враховуючи висновки Ю.Г. Виноградова про синхронність присвят НО 71 і 168, остання також датована приблизно цими роками.

Далі розглядається перший рядок лівого стовпчика фрагмента НО 168. Як указував А.О. Білецький (Белецкий 1975), тут представлене закінчення типу імен із суфіксом ...δου. Цим дослідник і завершив вивчення рядка. Однак за розмаїття таких імен у догетській Ольвії їх зафіксовано лише три. Це означає, що на початковому етапі дослідження можна прийняти за реальні такі варіанти прочитання першого рядка лівого стовпчика: ὁ δεῖνα Ἀριστείδου, або ὁ δεῖνα Λεωνίδου, або ὁ δεῖνα Ἡρακλείδου.

Перейдемо до просопографії. По-перше, патронім Ἀριστείδου характерний для Діонісіїв, а Λεωνίδου — для Пантаклів—Клеомбротів;

вихідці з цих кланів разом з Леократидами—Євресибиадами, ймовірно, скидали тирана на рубежі століть. Діонісії—Леократида—Євресибиади належали до одного клану (Николаев 2008а, с. 201), тож природно очікувати їхню участь у об'єднанні жерців Леократидів. Ці відомості підтверджують те, що попереднє прочитання патронімів не позбавлене підстав.

Звернувшись до аналогічного за структурою й синхронного напису НО 71, відзначимо, що об'єднання жерців Євресибиадів очолював виходець з роду Леократидів—Євресибиадів, старший з восьми синів Леократа, який займав епонімну посаду в 356 р. до н. е., Εὐρησίβιος Λεωκράτους, ім'я й патронім якого тут наведені у першому рядку лівого стовпчика. Цілком очевидно, що при виданні присвяти НО 71 близько 327—322 рр. до н. е. цей жрець був уже старий. Розглянемо ще одну пам'ятку — графіті фіастів Бореїків (Русяева 1992, с. 18), що містить список членів фіаса: Καλλίνικος Φιλ[οξέ]νου, [Ποσει]δώνιος Σωκράτου, Ἡροσῶν Φιλοξένου, Δημήτριος Σωκράτου, Φίλων Σωκράτου, Βορεικοὶ θιαοῖται. Цей фіас сформований з ольвійських аристократів «другого ешелону», які походили з родів Каллініків і Аристокритидів—Сократидів. Фіас очолював виходець із роду Каллініків, Καλλίνικος Φιλ[οξέ]νου, що виконав посаду епоніма в 329+2 р. до н. е. Графіті датується (Русяева 2006, с. 123) 330—250 рр. до н. е., а на підставі синхронізації каталогу епонімів — близько 320—314 рр. до н. е. (Николаев 2008а, с. 70—74). Отже, розглянуті присвяти (НО 71) і графіті фіастів Бореїків дозволяють стверджувати, що релігійні союзи Ольвії очолювали літні громадяни, вихідці зі знатних кланів, які відбули епонімну посаду. Очевидно, за аналогією, в присвяті НО 168 посаду голови об'єднання жерців Леократидів також мав виконувати літній громадянин, що був епонімом, ім'я й патронім якого зафіксовані в першому рядку лівого стовпчика напису. Патронім його закінчується на ...δου. Цій умові відповідають патроніми лише двох ольвійських епонімів, діяльність яких припадає на другу половину IV ст. до н. е. По-перше, це представник могутнього роду Діонісіїв, епонім 355 р. до н. е. Διονύσιος Ἀριστείδου, по-друге, Φιλτῆς Λεωνίδου — епонім 337 р. до н. е., виходець із роду Пантаклів—Клеомбротів. Альтернатива подолана на користь Διονύσιος Ἀριστείδου на підставі того, що, відповідно до каталогу, виконання епонімної посади цим жерцем у 355 р. до н. е. слідувало за епоніматом 356 р. до н. е. жерця Εὐρησίβιος Λεωκράτους (голови об'єднання жерців Євресибиадів із присвяти НО 71!). Цей факт можна розглядати як

важливий аргумент на користь запропонованої реконструкції першого рядка лівого стовпчика НО 168 і взаємозв'язку присвят НО 71 і 168. Ще один аргумент буде наведено нижче.

Розглянемо реконструкцію другого рядка лівого стовпчика напису НО 168, від якого збереглося закінчення патроніма ...ορος. А.О. Білецький, з посиланням на словник F. Dornseiff und V. Hansen, обґрунтовано припускав, що це буквособ'єднання також є заключною частиною складного імені (Белецький 1975). Однак просопографія догетської Ольвії обмежує відновлення патроніма в зазначеному рядку всього двома варіантами: Καθηγήτορος (IOSPE 32) і Ἀντιμήτορος (IOSPE 201). Тут досить надійно можна віддати перевагу єдиному варіантові відновлення як Ἀντιμήτορος, оскільки каталог епонімів дає синхронне випуску пам'ятки НО 168 виконання посади в 327 р. до н. е. епонімом на ім'я Ἀγαθῖνος Ἀντιμήτορος. Однак, враховуючи родинний принцип формування складу культових об'єднань (Русяева 1992, с. 196; Николаев 2008а, с. 143—154), тут можливе ім'я й іншого представника роду Агатінів.

Не можна не згадати ще один просопографічний аргумент відновлення другого рядка на користь Агатінів. У каталозі епонімів фіксується, ймовірно, родинний зв'язок Агатінів, Леократидів і Діонісіїв, що виражено в порядку виконання епоніматів: Агатіни (357 р. до н. е.), Леократида (356 р. до н. е.), Діонісії (355 р. до н. е.); це повторюється в послідовності Діонісії/Агатіни/Леократида в 297/296/295 рр. до н. е. Таким чином, є підстави припускати, що в другому рядку лівого стовпчика фрагмента НО 168 позначений епонім 327 р. до н. е. Ἀγαθῖνος? Ἀντιμήτορος (хоча не виключений його родич з патронімом Ἀντιμήτορος). Особистість ця відома не тільки за каталогом епонімів; жрець Ἀγαθῖνος Ἀντιμήτορος був дедикантом присвяти Аполлону 20-го числа з графіті (Снытко, Николаев 2008), знайденого на поселенні Сіверсів Маяк 1 (Снытко 1991).

Два відновлені рядки з іменами жерців Леократидів дають можливість використати один з ефективних прийомів обробки епіграфічних пам'яток — відновлення лакуни (Виноградов 1978, с. 59), оскільки перший і другий рядки лівого стовпчика приблизно однакові за кількістю літер. Очевидно, що, за аналогією з написом НО 71, імена в колонках починалися строго по вертикалі. Треба, однак, зауважити важливу деталь: різьбяр при карбуванні напису НО 71 явно прагнув вирівняти по вертикалі закінчення патронімів Λεωκράτεος у всіх

Рис. 3. Фрагмент напису IOSPE 219

рядках за рахунок відстані між літерами. Особливо чітко це помітно в третьому й четвертому рядках. Таким чином, композиційно напис НО 71 виконаний так, що ширина стовпчика практично не змінюється. Аналогічне можна сказати й про напис НО 168. У першому рядку лівого стовпчика (Διονύσιος Ἀριστείδου) вміщено 19 літер, у другому рядку (Ἀγαθῖνος? Ἀντιμήστορος) — 20. Очевидно, різьбяр цього напису уникнув різниці в одну літеру. Таким чином, відновлення першого рядка як ім'я Φιλτῆς Λεωνίδου неправомірне. Це і є додатковий аргумент на користь запропонованого відновлення імені в першому рядку.

А.О. Білецький, досліджуючи третій рядок лівого стовпчика фрагмента НО 168, указував, що закінчення патроніма ...υος є тут найцікавішим з погляду ономастики. Адже просопографія Ольвії не дає жодної інформації про такий патронім. Отже, відновлений текст присвяти НО 168 такий:

[ιερεῖς] Λεω[κρατίδαι?]
 [Διονύσιος Ἀριστείδου] Στ[.....]
 [Ἀγαθῖνος? Ἀντιμήστορος]
 [ὁ δεῖνα .....]υος

3. Розглянемо ще одну (IOSPE 219) фрагментовану пам'ятку, яку В.В. Латишев вважав надгробком і датував IV ст. до н. е. Попередньо, на основі хронологічної схеми ольвійської лапідарної палеографії IV ст. до н. е. (Виноградов, Карышковский 1978), уточнимо дату цього документа (рис. 3). Напис із 10 літер містить шість літер алфавіту. Всі три горизонтальні гаси «ε» рів-

новеликі; «ϖ» містить укорочену праву гасту; «ο» частіше вписується в габарити рядка, за винятком одного випадку; написання «σ» не стабільне, в одному випадку середній її куточок немов прагне вирватися за межі літери, а верхня гаста піднята трохи вище рядка. У взаєморозташуванні літер помітне прагнення різьбяр працювати близько до манери стойхедон. Варто звернути увагу на особливість передачі «ε», в якого помітний незначний нахил горизонтальних гас, що свідчить про деяке наслідування шрифту керамічної епіграфіки. Перераховані ознаки характерні для першої чверті століття. Водночас, з огляду на незначні сліди апексів, які помітні на окремих гасгах, деяку нестабільність написання літер можна розширити дату пам'ятки, принаймні, до першої половини IV ст. до н. е. Слід зазначити, що датування за палеографічними ознаками є початковим етапом використання просопографічної методики, але воно не впливає на подальше її використання.

В.В. Латишев, наводячи прочитання цього фрагмента в редакції публікатора (Штерн 1901, с. 17) як [Κτ]ησιτό[λεος] [Ἰσάν]ορος ε[ἰμὶ μνημα], висловив сумнів щодо правильності відновлення імені, оскільки перша вціліла літера в рядку «ι», а не «η». До цього варто додати й довільне відновлення імені і патроніма, раніше в Ольвії не зафіксовані. Фрагмент обламаний, крім верхньої частини, і не містить початку/закінчення рядків. Через це пропонується читати фразу, за аналогією з надгробком Мойродора (IOSPE 226), як ...ἀθανάτ[οισι ποθεινόν]... або надгробком з Ефеса (Ionia Miletos 471) як ...μελ[ιφθόγγοισι ποθεινάν]... тощо. Тож фрагмент IOSPE 219 дійсно є *titulus memorialis*. Переходячи до другого рядка і беручи до уваги просопографічний фонд Ольвії IV ст. до н. е., пропонується його часткове відновлення як ...[Ἀντιμήστ]ορος ε[.....], вертаючись знову ж таки до знайомого за НО 168 патроніма. Таким чином, з огляду на «поетичний» стиль першого рядка, пам'ятка IOSPE 219, імовірно, є віршованою епітафією (можливо, подібною до синхронної епітафії Епідкрата: Козуб, Белецький 1977), що складається

Таблиця. Розрахунок піку активної діяльності такого-то, сина Антиместора (IOSPE 219) за епоніматми його родичів

Рік, до н. е.	Епонім	Розрахунок	Результат
357	[Ἀντι]μή[στορω] Ἀ[γαθῖνου?]	357 + 30	387
327	Ἀγαθῖνος Ἀντιμήστορος	327 + (30 × 2)	387
296	Ἀντιμήστορω Ἀγαθῖνου	296 + (30 × 3)	386
206	Ἀγαθῖνος Δημάχου	206 + (30 × 6)	386
	Підсумок		387

ся з кількох рядків на біломармуровій плиті, під якою був похований у IV ст. до н. е. один із представників елітного ольвійського роду Агатинів, ὁ δεῖνα Ἀντιμῆστορος. Стемма цього роду дуже чітко простежується в каталозі епонімів IOSPE 201, практично ідеально відповідаючи закону генеалогії про зміну поколінь у 30-річний період, а також традиції успадкування родових імен, звідки з'являється можливість датувати цю пам'ятку, спираючись на лічбу поколінь (табл.).

З огляду на регулярне виконання посади епоніма представниками роду Агатинів раз на 30 років, не виключено, що те могло статися близько 387 р. до н. е. На ґрунті традиційної зміни родових імен у епонімів 357, 327, 296 і 206 рр. до н. е. можна припустити ім'я цієї особи — Ἀγαθῖνος. Таким чином, наведений нами в монографії рядок про гіпотетичне виконання епонімата в 387 р. до н. е. якимось Ἀγαθῖνος Ἀντιμῆστορος?, отриманий тільки на підставі формальних генеалогічних розрахунків (Николаев 2008а, с. 225), ототожнюється з реальною історичною особою з надгробка IOSPE 219. Якщо пік активної діяльності цієї особи тяжіє до 387 р. до н. е., то близько 370—350 рр. до н. е. завершується період її активної діяльності, тож надгробна плита відноситься до того ж часу, що не суперечить її датуванню за палеографічними ознаками.

Отже, ми розглянули два фрагментовані лапідарні написи IV ст. до н. е., пов'язані з родом Агатинів. Доступна для дослідження історія цього роду починається з імовірного виконання епонімної посади близько 387 р. до н. е. Агатіном Антіместоровим, надгробна плита (IOSPE 219) якого, датується близько 370—350 рр. до н. е. Відмічено виконання епонімної посади у 357 р. до н. е. Антіместором Агатіновим, вказано, що після цього слідує епонімат Євресибія Леократова й Діонісія Аристідова; обидва в 20-і роки постають главами об'єднань жерців Євресибіадів (НО 71) і жерців Леократидів (НО 168). Епонім 327 р. до н. е. Агатін Антіместоров був, імовірно, членом об'єднання жерців Леократидів (НО 168), що дозволяє припустити родинний зв'язок Агатинів, Леократидів—Євресибіадів і Діонісіїв. Це підтверджується і згаданим вище порядком розташування епоніматів 357/356/355 і 297/296/295 рр. до н. е., що трактується як лобіювання в призначенні на епонімну посаду.

Водночас цей жрець був дедикантом присвяти Аполлону в графіті з поселення Сіверсів Маяк 1. У каталозі епонімів Ольвії є також

епонім 296 р. до н. е. Антіместор Агатинів. Але монументальні присвяти роду Агатинів невідомі; ймовірно, його значення в Ольвії не було визначним. Срібне карбування 280—260-х рр. до н. е. дає скорочене ім'я магістрата АГА (Фролова, Абрамзон 2005, № 699), яке розшифровується, найпевніше, як Агатін або Агатарх. Особливе значення має епонімат 206 р. до н. е. жерця Агатіна Деймахова. В рік цього епоніма, ймовірно (Виноградов 1989, с. 215), був виданий знаменитий декрет на честь синів херсонесита Аполлонія, і Агатін Деймахів улаштував грандіозне частування в храмі Аполлона. Очевидно, що думка В.О. Анохіна (Анохин 1989, с. 41) про датування цього декрету часом випуску монет зі скороченням АГА не враховує традиції успадкування родових імен (Николаев 2008а, с. 94). Така доступна інформація про рід Агатинів.

Окрема проблема стосується трактування інформації щодо кланових об'єднань жерців. По-перше, можна стверджувати, що такі об'єднання очолювали колишні епоніми — особи літнього віку; ймовірно, ці посади були не надто обтяжливими. По-друге, варто особливо підкреслити, що інформація про ці об'єднання відноситься до досить вузького хронологічного відтинку: присвяти НО 71 і 168 тяжіють до 327—322 рр. до н. е., графіті Борейків фіастів — до близько 320—314 рр. до н. е. Але Ю.Г. Виноградов (Виноградов 1989, с. 149) відносив виникнення таких об'єднань до початку IV ст. до н. е., спираючись на думку П.Й. Карышковського (Карышковский 1978, с. 88) про зникнення зі сцени союзу мольпів, а також орфіків і нуменіастів, які в V ст. до н. е. були опорою тиранії, та заміні його на кланові релігійні співтовариства. Однак після повалення тиранії в Ольвії активна діяльність з випуску присвятих написів у першій половині IV ст. до н. е. належить Леократидам—Євресибіадам (Николаев 2008а, с. 50—70), але серед цих пам'яток немає пов'язаних з об'єднаннями жерців. Отримані матеріали дозволяють припускати, що гентильні об'єднання жерців виникають в Ольвії після зняття облоги міста Зопіріоном. Один з варіантів інтерпретації цього факту полягає в тому, що реальна демократизація суспільства в 20-і рр. IV ст. до н. е. і поява характерного для неї посилення соціального антагонізму (Белецкий 1955, с. 185) могли різко загострити протистояння могутніх кланів через боротьбу за владу, тож гентильні об'єднання, швидше, виникли як своєрідні партії, що стояли на захисті, зокрема, можливо, і кланових економічних інтересів.

- Андреева С.Э. Еще раз к вопросу о датировке декрета в честь Протогена // Боспорский феномен. Проблемы хронологии и датировки памятников. — СПб., 2004. — Ч. 2. — С. 95—103.
- Анохин В.А. Монеты античных городов Северо-Западного Причерноморья. — К., 1989.
- Белецкий А.А. Греческая надпись на базе статуи из Ольвии // ВДИ. — 1955. — № 2. — С. 180—191.
- Белецкий А.А. О собственных именах в новонайденных ольвийских надписях. — СА. — 1958. — 28. — С. 72—82.
- Белецкий А.А. Новые посвятельные надписи Ольвии // Античная история и культура Средиземноморья и Причерноморья. — Л., 1968. — С. 17—22.
- Белецкий А.А. Греческие надписи Ольвии из раскопок 1950—1967 гг., хранящиеся в Киеве // Ольвия. — К., 1975. — С. 92—117.
- Бикерман Э. Хронология древнего мира. — М., 1975.
- Виноградов Ю.Г. О методике обработки эпиграфических памятников (по ольвийским материалам) // Методика изучения древнейших источников по истории народов СССР. — М., 1978. — С. 46—75.
- Виноградов Ю.Г. Варвары в просопографии Ольвии VI—V вв. до н. э. // Демографическая ситуация в Причерноморье в период Великой греческой колонизации. — Тбилиси, 1981. — С. 134—136.
- Виноградов Ю.Г. Декрет в честь Антестерия и кризис ольвийского полиса в эпоху эллинизма // ВДИ. — 1984. — № 1. — С. 51—86.
- Виноградов Ю.Г. Политическая история ольвийского полиса VII—I вв. до н. э. — М., 1989.
- Виноградов Ю.Г., Головачева Н.В. Новый источник о походе Зопириона // Нумизматические исследования по истории Юго-Восточной Европы. — Кишинев, 1990. — С. 15—30.
- Виноградов Ю.Г., Карышковский П.О. Ольвийский декрет Каноба о деньгах и стоимость драгоценных металлов на Понте в IV в. до н. э. // ВДИ. — 1976. — № 4. — С. 20—42.
- Виноградов Ю.Г., Карышковский П.О. Каллиник, сын Евксена: проблемы политической и социально-экономической истории Ольвии второй половины IV в. до н. э. // ВДИ. — 1982. — № 4. — С. 26—46; 1983. — № 1. — С. 21—39.
- Граков Б.Н. Материалы по истории Скифии в греческих надписях Балканского полуострова и Малой Азии // ВДИ. — 1939. — № 3. — С. 231—315.
- Дашевская О.Д. Четвертая надпись Посидея из Неаполя Скифского // СА. — 1960. — № 1. — С. 261—265.
- Денисова В.И. Новый эпиграфический документ из Ольвии // СА. — 1982. — № 1. — С. 95—104.
- Диатроптов П.Д. Надгробие с рельефом сюжета «загробной трапезы» и надписью из раскопок Ольвии // HYPERBOREYS. — 2006. — Vol. 12. — С. 131—136.
- Карышковский П.О. Ольвийские эпонимы // ВДИ. — 1978. — № 2. — С. 82—88.
- Карышковский П.О. Новые ольвийские посвящения первых веков нашей эры // ВДИ. — 1993. — № 1. — С. 73—95.
- Книпович Т.Н. Население Ольвии в VI—I вв. до н. э. // Ольвия и Нижнее Побужье в античную эпоху. — М.; Л., 1956. — С. 119—153.
- Кожокару В. «История через имена» в Ольвии и в Борисфене в VI—I вв. до н. э. // BORYSTHENIKA—2004. Мат-лы Междунар. науч. конф. к 100-летию начала исследований острова Березань Э.Р. фон Штерном. — Николаев, 2004. — С. 28—31.
- Козуб Ю.И., Белецкий А.А. Стихотворная эпитафия Эпикрата из Ольвии // ВДИ. — 1977. — № 1. — С. 171—175.
- Корн Г., Корн Т. Справочник по математике для научных работников и инженеров. — М., 1977.
- Крапивина В.В. Про етнічний склад населення Ольвії в перші століття нової ери // Археологія. — 1994. — № 2. — С. 123—129.
- Крапивина В.В. Из истории позднеэллинистической Ольвии // Международные отношения в бассейне Черного моря в древности и в средние века. Резюме докладов XI Междунар. науч. конф. — Ростов-на-Дону, 2003. — С. 17.
- Крапивина В.В. Коллегия агораномов в Ольвии // Боспорские исследования. — Симферополь; Керчь, 2004. — V. — С. 127—141.
- Крапивина В.В., Диатроптов П.Д. Надпись наместника Митридата VI Евпатора из Ольвии // ВДИ. — 2005. — № 1. — С. 63—66.
- Крижицкий С.Д., Крапивина В.В., Лейпунська Н.О. Головні етапи історичного розвитку Ольвії // Археологія. — 1994. — № 2. — С. 18—44.
- Крижицкий С.Д., Русяева А.С., Крапивина В.В., Лейпунская Н.А., Скржинская М.В., Анохин В.А. Ольвия. Античное государство в Северном Причерноморье. — К., 1999.
- Латышев В.В. Исследования об истории и государственном строе города Ольвии. — СПб., 1887.
- Леви Е.И. Ольвийская надпись с посвящением Аполлону Врачу // ВДИ. — 1965. — № 2. — С. 94.
- Леви Е.И. Ольвия. Город эллинистического времени. — Л., 1985.

- Лейтунська Н.О. Новый напис з Ольвії // Археологія. — 1990. — № 3. — С. 117—122.
- Николаев Н.И. Новое посвящение эвергета Пантакла Клеомбродова из Ольвии // VII Миколаївська обласна краєзнавча конференція «Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження». — Миколаїв, 2008. — С. 97—100.
- Николаев Н.И. Политическая и культурная элита Ольвии IV—I вв. до н. э. — Николаев, 2008а.
- Николаев Н.И. Синхронизация каталога ольвийских жрецов-эпонимов // VII Миколаївська обласна краєзнавча конференція «Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження». — Миколаїв, 2008б. — С. 101—104.
- Николаев М.І. Математична модель каталогу жерців — епонімів Ольвії // Наукові праці Чорноморського державного університету ім. Петра Могили. — Серія «Історичні науки». — Миколаїв, 2009. — Вип. 87. — Т. 100. — С. 154—158.
- Николаев Н.И. Шедевры эллинистической скульптуры из Ольвии и род Леократидов—Евресибидов // Боспорский феномен. — СПб., 2009а. — С. 384—390.
- Петрова М.С. Просопография как специальная историческая дисциплина. — СПб., 2004.
- Рубан В.В. Магістратура агораномів в Ольвії // Археологія. — 1982. — 39. — С. 30—40.
- Русяева А.С. Религия и культы античной Ольвии. — К., 1992.
- Русяева А.С. Ольвия и Неаполь (к вопросу об основании скифской крепости в Таврике) // Мир Ольвии. — К., 1996. — С. 174—178.
- Русяева А.С., Кравівіна В.В. До історії Ольвії IV—I ст. до н. е. // Археологія. — 1992. — № 4. — С. 17—33.
- Русяева А.С. Эпиграфические памятники // Древний теменос Ольвии Понтийской. — Симферополь, 2006. — С. 117—136 (МАИЭТ. Supplementum. — Вып. 2).
- Скржинская М.В. Будни и праздники Ольвии. — СПб., 2000.
- Снытко И.А. Посвятительное граффито с поселения Сиверсов Маяк-1 на Бугском лимане // ВДИ. — 1991. — № 4. — С. 66—70.
- Снытко И.А., Николаев Н.И. О культе Аполлона на хоре Ольвии // Проблемы истории и археологии Украины. — Мат-лы VI Междунар. конф., посвященной 150-летию со дня рождения академика В.П. Бузескула. — Харьков, 2008. — С. 44.
- Соломоник Э.И. Четыре надписи из Неаполя и Херсонеса // СА. — 1958. — XXVIII. — С. 310—313.
- Старовойтенко І. Просопографія: підходи до трактування змісту наукової дисципліни в історіографії // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. — К., 2006. — 13. — С. 6—7.
- Толстой И.И. Греческие граффиты древних городов Северного Причерноморья. — М., 1953.
- Фролова Н.А., Абрамзон М.Г. Монеты Ольвии в собрании Государственного исторического музея. Каталог. — М., 2005.
- Чубова А.П., Конькова Г.И., Давыдова Л.И. Античные мастера. Скульпторы и живописцы. — Л., 1986.
- Штерн Э.Р. Новые эпиграфические материалы, найденные на юге России // ЗООИД. — 1901. — XXIII. — С. 17.
- Яйленко В.П. Материалы к «Корпусу лапидарных надписей Ольвии» // Эпиграфические памятники древней Малой Азии и античного Северного и Западного Причерноморья как исторический и лингвистический источник. — М., 1985. — С. 161—237.
- Яйленко В.П. Материалы к «Корпусу лапидарных надписей Ольвии» // Исследования по эпиграфике и языкам древней Анатолии, Кипра и античного Северного Причерноморья. — М., 1987. — С. 4—105.
- Sojokaru V. Populatia zonei Nordice si Nord-Vestice a Pontului Euxin in secolele VI—I a. chr. pe baza izvoarelor epigrafice. — Iași, 2004.
- Fraceliere R. Notes de chronologie delphique. Bulletin de Correspondance Hellénique. — 1928. — 52. — P. 189—190.
- Ivanchik A., Krapivina V. Nouvelles données sur le collègue des agoranomes d'Olbia à l'époque romaine // Une coiné Pontique. — Bordeaux, 2007. — P. 111—123.

Надійшла 20.03.2010

Н.И. Николаев

СИНХРОНИЗАЦИЯ ЭПОНИМНОГО ЛЕТОИСЧИСЛЕНИЯ И ПРОСОПОГРАФИЯ ОЛЬВИИ IV—I вв. до н. э.

Известно, что хронология событий социально-политической истории, например, Милета базируется на датировке лапидарных надписей, выполненных на основе синхронизации (т. е. привязки к современному летоисчислению) милетского эпонимного календаря; при этом хронологическим репером для синхронизации стал известный факт исполнения должности эпонима в 333 г. до н. э. Александром Македонским.

Предлагаемая публикация посвящена краткому изложению результатов исследования по решению аналогичной задачи (в первом приближении) для Ольвии Понтийской IV—I вв. до н. э. Базовым документом принят каталог эпонимов-жрецов храма Аполлона (IOSPE 201), диахронный характер которого в последние десятилетия признан ведущими учеными.

Решение задачи синхронизации ольвийского эпонимного летоисчисления возможно на основе просопографических исследований. Автором выполнен комплексный анализ (с позиций математики и хронографии, генеалогии и

просопографии) каталога IOSPE 201 и 75-ти персонифицированных надписей догетской Ольвии. На основе исследований ученых были приняты условные диапазоны начала и окончания ведения каталога и ряд хронологических реперов: год Клеомброта Пантаклова, а также «год Аполлона». Представив каталог IOSPE 201 в виде математической модели-матрицы, появилась возможность в первом приближении связать ольвийское эпонимное и современное летоисчисление на основе математической задачи линейного программирования. Единственного решения эта задача не имеет, тем не менее, предложена некая «средняя» модель, которая подверглась дальнейшему анализу. Она построена так, что множество возможных вариантов решения синхронно смещают даты начала/окончания ведения каталога, практически не изменяя хронологию сохранившейся его части. Принятые вначале условные хронологические реперы в дальнейшем подтверждены тем, что в каталоге была выявлена информация по таким датированным событиям, как осада Ольвии Зопирионом, а также, вероятно, о радикальной демократизации общества, упомянутой Макробием и др. Кроме того, выявлен ряд нумизматических соответствий, которые подтверждают синхронизацию ольвийского эпонимного летоисчисления в первом приближении.

Одновременно изучение каталога IOSPE 201 выполнялось с позиций генеалогии и просопографии. При этом создавалась и совершенствовалась методика отождествления персонажей (набор критериев, по которым личность эпиграфического документа причисляется к какому-либо роду). Установлено, что каталог содержит перечень лиц, относящихся в основном к нескольким знатым родам, что дало возможность построить фрагменты родословных ветвей Дионисиев, Леократидов—Евресибиадов, Пантаклов—Клеомбродов, Аристократидов, Протогенов—Геросонов—Геродоров, Никератов. Намечено также существование родов «второго эшелона». Установлена просопографическая основа ольвийской лапидарной эпиграфики: около 93 % персонифицированных надписей догетской Ольвии упоминает представителей пяти главных родов. Сопоставление тождественных имен (и/или имен родственников в нескольких поколениях), присутствующих в синхронизированном каталоге, и персонажей 75-ти лапидарных надписей позволило на основе метода счета поколений рассчитать относительно точные хронологические периоды деятельности этих персонажей, т. е., в сущности, датировать эти надписи. Подавляющее большинство уточненных датировок надписей укладывается в хронологические рамки, установленные несколькими поколениями исследователей. В заключительной части приведены примеры использования просопографической методики к реконструкции и датировке лапидарных надписей Ольвии IV—I вв. до н. э.

M.I. Nikolayev

SYNCHRONIZATION OF EPONYMOUS CALENDAR AND PROSOPOGRAPHY OF OLBIA IN THE 4th—1st centuries BC

It is known, that the chronology of events in the social and political history of, for instance, Miletos is based on the dating of lapis inscriptions which were made on the basis of synchronization (i.e. co-relation to the contemporary calendar) of the Miletian eponymous calendar; and for all that the chronological datum point for synchronization was a well-known fact of taking up a post of eponym by Alexander of Macedon in 333 BC.

The current publication is devoted to the brief description of results of the research in solving of analogous problem (to a first approximation) for Olbia Pontic in the 4th—1st centuries BC. The Catalogue of eponymous priests of the temple of Apollo (IOSPE 201) is assumed as datum document, which diachronic nature has been admitted by foremost scholars in the last decades.

Solving the problem of synchronization of Olbian eponymous calendar is possible based on the prosopographic research. The author has comprehensively analyzed (from stand-points of maths and chronology, genealogy and prosopography) the Catalogue IOSPE 201 and also 75 personified inscriptions of pre-Getaic Olbia. Based on the research of scholars, conditional ranges of the beginning and the end of recording in the Catalogue and several chronological datum points were assumed: a year of Kleombrotus of Pantakles and also «a year of Apollo». Having presented the Catalogue IOSPE 201 as a mathematic model-matrix, it appeared possible, as a first approximation, to link Olbian eponymous and the contemporary calendars based on the mathematic task of linear programming. The task does not have a single solution, however, certain «middle» model is proposed, which was further analysed. It is constructed in the way that many possible variants of solutions synchronically move the dates of the beginning/ending of the recording in the Catalogue, practically not changing the chronology of its preserved part. Accepted at the beginning, conditional chronological datum points were later confirmed by the finding in the Catalogue the information about such dated events as the siege of Olbia by Zopyrion, and also, probably, information about radical democratization of the community mentioned by Macrobius, etc. Moreover, a series of numismatic correspondences were discovered which corroborate the synchronization of Olbian eponymous calendar as a first approximation.

Simultaneously, the study of the Catalogue IOSPE 201 was conducted genealogically and prosopographically. At the same time, the methods of identification of personages were created and improved. It has been determined that the Catalogue contains a list of persons belonging mainly to several noble families that allowed the author to develop fragments of genealogy branches of Dionisiai, Leokratidai—Euresibiadai, Pantaklai—Kleombrotai, Aristokratidai, Protogenai—Herosonai—Herodotai, and Nikeratai. Existence of families of «the second range» is also outlined. Prosopographical base of Olbian lapis epigraphy is determined: in about 93 % of personified inscriptions in pre-Getaic Olbia the representatives of five main families are mentioned. Comparison of identical names (and/or names of relatives in several generations), listed in the synchronized Catalogue and personages of 75 lapis inscriptions allowed the author based on the method of counting generations to calculate relatively precise chronological periods of activities of these personages, i.e. properly to date these inscriptions. The significant majority of more precisely determined dates of inscriptions corresponds to chronological frames determined by several generations of scholars. In the conclusive part of the article the examples of usage of prosopographical methods in reconstruction and dating of the 4th—1st centuries BC lapis inscriptions of Olbia are given.